

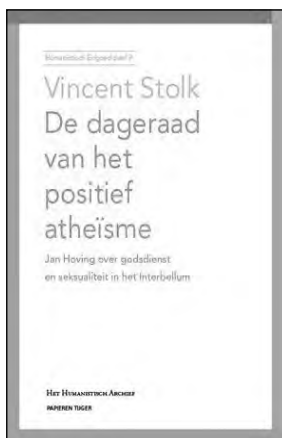
Boekbesprekingen

Vincent Stolk, *De dageraad van het positief Atheïsme: Jan Hoving over godsdienst en seksualiteit in het interbellum*. (Amsterdam, Papieren tijger 2008) ISBN 978-90-6728-217-8, paperback, 175 p., € 15,-

Zo af en toe verschijnt er een biografie over een persoon die tot dan toe nauwelijks in de belangstelling had gestaan. De dageraad van het positief atheïsme valt onder deze categorie. Het is de in boekvorm uitgegeven doctoraalscriptie van de auteur, uitgegeven door het humanistisch archief in de reeks 'humanistisch erfgoed'. In dit boek beschrijft Vincent Stolk het leven van Jan Hoving (1877-1939), een Nederlandse vrijdenker die zijn grootste invloed heeft gehad in het interbellum. Stolk richt zich daarbij op het door Hoving geformuleerde 'positief atheïsme', dat poogde een alternatief te bieden vóór, in plaats van louter een kritiek te zijn op godsdienstigheid.

Bij de bestudering van een

dergelijk onbekend onderwerp is een algemene introductie geen overbodige luxe. Op dit punt stelt het boek niet teleur. In het eerste hoofdstuk wordt een uitgebreide schets gegeven van de bestaande vrijdenkerverenigingen en -tijdschriften in Nederland vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw. Ook wordt Jan Hoving in een breder historisch kader geplaatst. De auteur heeft veel aandacht voor de verschillende stromingen die er bestonden, en nuanceert een aantal conclusies die in de historiografie zijn getrokken. De belangrijkste stelling die Stolk ontkracht, is dat de leden van een vrijdenkersvereniging als 'De Dageraad' in Nederland per definitie sociale hervormingen voorstonden. Stolk

toont overtuigend aan dat in de beginperiode veeleer sprake was van relatieve behoudendheid.

De andere twee hoofdstukken in het boek gaan over Jan Hovings opvattingen over godsdienst en seksualiteit. Beide hoofdstukken belich-

ten de bronnen van Hovings denken op deze twee vlakken, en beschrijven welke factoren in dat denken als 'positief-atheïstisch' kunnen worden aangemerkt. In het hoofdstuk over godsdienst passeren namen als Nietzsche, Feuerbach, Stirner en zelfs Tolstoj de revue, maar blijkt ook dat het 'positief atheïsme' een problematische term is. Stolk blijft optimistisch, maar kan lastig verhullen dat de ideeën van Hoving vrijwel allemaal ontstaan zijn als tegenpolen van de christelijke ideeën. Ze zijn dus negatief geformuleerd.

Dit probleem speelt minder in het hoofdstuk over seksualiteit, waar de visie van Hoving inderdaad positief en origineel is. Zijn neo-malthusiaanse opvattingen over geboortebeperving, in combinatie met de waardering van seksualiteit als meer dan een reproductiemiddel, doen modern (en positief!) aan. Wellicht speelt hier een rol dat Hoving geïnspireerd was door de Amerikaanse jeugdrechter Ben Lindsey, die niet zozeer de christelijke moraal als wel de orthodoxe toepassing ervan veroordeelde. In de conclusie evalueert Stolk Hovings intellectuele invloed en de waarde van het 'positief atheïsme'.

Door deze hoofdstukken heen hanteert de auteur een aangename, zij het niet feilloze schrijfstijl. Dat het boek begon als doctoraalscriptie wordt soms wat al te duidelijk, bij-

voorbeeld in de wat krampachtige formulering van hoofd- en deelvragen in de inleiding. Ook de voortdurende bronkritische en inhoudelijke afwegingen die in het verhaal op de voorgrond treden, hadden voor de publicatie in boekvorm naar de notenverdieping verplaatst mogen worden. Een enkele keer doet dit zelfs wat komisch aan, bijvoorbeeld wanneer een discussie over de interpretatie van Stirner ter sprake komt: 'Nu is het zo dat Arvon Stirner anders heeft begrepen dan Hoving, dus één van hen zat ernaast. Ik vermoed dat Hoving diegene was' (p. 82).

Ook op inhoudelijk terrein kent *Dageraad van het positief atheïsme* sterkere en zwakkere kanten. Kwaliteiten zijn de reeds genoemde uitvoerige aandacht voor vrijdenkersbewegingen en het pionierswerk dat Stolk toch wel verricht op dit onbekende terrein. Ook de onafhankelijke, kritische maar waardevolle houding die Stolk aanneemt tegenover Hoving valt te prijzen.

Minder positief is de wijze waarop de auteur omgaat met de grote tegenstrevers van Hoving: de kerken. Waar Stolk de vrijdenkers zeer genuanceerd onderverdeelt in soorten en maten, gaat hij soms al te makkelijk om met kleurschakeringen die ook de kerken kennen. Zo wordt bij tijd en wijle de Katholieke mening of één enkel pauselijk

decreet gebruikt om de positie van het hele christelijke denken te bepalen (p. 134). Het weglaten van de Hervormde, Gereformeerde of andere Protestantse positie tegenover Hovings positief-atheïsme is een te betreuren versimpeling. Ernstiger is dat Stolk er weinig blijk van geeft bewust te zijn van de generalisatie die hij maakt. Wellicht is de positie van Hoving, die zelf vooral het katholieke geloof verafschuwde, op dit punt wat al te zeer de denkwijze van de auteur gaan bepalen.

Een kritiekpunt dat hier enigszins mee samenhangt, is de weinig succesvolle manier waarop in het boek uiteindelijk de term 'positief-atheïsme' uit de verf komt. Behalve in het hoofdstuk over seksualiteit slaagt de auteur er niet of nauwelijks in zijn lezers te overtuigen van het bestaan van een niet negatief geformuleerd atheïsme. Hoe sympathiek het idee ook mag lijken, atheïst zijn

in Nederland tijdens het interbellum is vooral niet geloven in een God, eerder dan wél geloven in de menselijke waarde en kracht. Dit is eigenlijk nauwelijks verrassend. Het doet ook niets af aan de overige conclusies die in het boek getrokken worden, maar nuanceert wel de ambitieuze dingen die over dit 'positief-atheïsme' gezegd worden.

De dageraad van het positief-atheïsme is kortom een interessante studie naar een ondergesneeuwd stukje Nederlandse geschiedenis. Voor wie niets weet van vrijdenkers is het een fraaie introductie, en voor wie wel bekend is met deze beweging, biedt het een kans om de vrijdenker Jan Hoving beter te leren kennen. Het boek is zeker niet foutloos, maar wel een dappere poging een nieuw onderwerp aan te snijden. Wie volgt?

Marijn Parmentier

Marc Dierikx, *Luchtspiegelingen. Cultuurgeschiedenis van de luchtvaart*, Uitgeverij Boom, Amsterdam, 2008, ISBN 978-90-8506-547-0 (paperback), 283 pag., € 19,50.

In het boek *Luchtspiegelingen* beschrijft de luchtvaarthistoricus Marc Dierikx de internationale geschiedenis van de luchtvaart vanuit een culturele invalshoek, waarbij

naast de 'cultuur van het vliegen' vooral politieke en economische aspecten aandacht krijgen. Volgens de auteur waren deze bepalender voor de ontwikkeling van het luchtvervoer dan technologische factoren. Deze stelling wordt door Dierikx overtuigend verdedigd.

Dierikx' boek bestaat uit vier hoofdstukken die chronologisch, inhoudelijk en stilistisch een sterke samenhang vertonen. Om met de stijl

aan te vangen: vrijwel elk hoofdstuk begint en eindigt met de beschrijving van een relevant filmfragment waarin belangrijke aspecten van het luchtvervoer centraal staan. Een recent voorbeeld is de film *United 93* over de fatale vlucht van *United Airlines 93*, die op 11 september 2001 in Pennsylvania neerstortte

omdat de passagiers in opstand kwamen tegen hun kidnappers, en die daarom als enig gekaapt vliegtuig niet het doel bereikte (het Witte Huis of het Capitool). Deze film symboliseert de nieuwe fase in de luchtvaartgeschiedenis, waarbij luchthavens en vliegtuigen tot in het extreme beveiligd moeten worden om te voorkomen dat vliegtuigen als zelfmoordmachines misbruikt worden door politiek- of religieus-extremisten. Dierikx gebruikt, naast *United 93*, nog verscheidene andere filmfragmenten om zijn verhaal te verlevendigen.

Het eerste hoofdstuk van *Luchtspiegelingen* behandelt de periode vanaf 1919 – het jaar waarin de eerste commerciële passagiersvluchten plaatsvonden – tot en met het einde van de Tweede Wereldoorlog. In deze fase bepaalde de heldenstatus van piloten het publieke imago van de luchtvaart. Internationaal vermaarde vliegeniers

braken afstands- en snelheidsrecords of verwierven roem als succesvol gevechtspiloot. Vliegen was in deze tijd alleen weggelegd voor de *happy few*, voor de rijken der aarde (politici en zakenlieden), en was omgeven met een aura van heldhaftigheid en moderniteit. In het tijdvak 1919-1945 was het vliegverkeer nauw verbonden met de politiek.

Zo steunden nationale overheden de luchtvaartmaatschappijen vanwege de noodzakelijke verbandingen met overzeese koloniën, zagen zij het economische belang van het luchtvervoer in en benutten zij het vliegtuig om het eigen land te promoten als vooruitstrevend en modern. Benito Mussolini

bijvoorbeeld zag de vliegmachine als een geschikt symbool van een nieuw, modern en dynamisch Italië, terwijl Adolf Hitler het vliegtuig gebruikte om in heel Duitsland campagne te voeren voor de NSDAP.

In het volgende door Dierikx onderscheiden tijdvak, van 1945 tot 1961, maakte de internationale luchtvaart een enorme groei door van gemiddeld 15 procent per jaar. Omstreeks 1950 verschoof het overheidsbelang bij het vliegverkeer van verbandingen met de koloniën naar commerciële winstgevendheid, en tevens naar het vervoer van emigranten. In deze periode

emigreerden meer dan drieënhalf miljoen Europeanen naar andere continenten, van wie 25 procent per vliegtuig. Vliegen werd in deze periode steeds meer geassocieerd met comfort en de introductie van goedkopere tickets – de *coach class* (1948), de *tourist class* (1952) en de *economy class* (1958) – maakten het vliegen geleidelijk aan betaalbaar voor het gewone publiek, en stimuleerde vanaf begin jaren vijftig de opkomst van vakantievluchten.

Het duurde echter tot de jaren zestig voordat vliegen écht binnen handbereik kwam van de maatschappelijke middenklasse, gedurende de periode 1961-1977. Het groeiende tv- en autobezit had de blik van de burger op de wereld zeer verruimd. In technologisch opzicht werden zevenmijlspassen gemaakt, met name in de tweede helft van de jaren zestig, toen de Boeing 747, de Airbus A-300 (beide in 1967) en de Concorde (1969) geïntroduceerd werden. Keerzijden van de luchtvaart in deze fase waren het grote aantal vliegtuigkapingen door voornamelijk Palestijnse terroristen, vlieggrampen die in de pers breed uitgemeten werden – met als dieptepunt de KLM/PanAm-megaramp op Tenerife in maart 1977, waarbij een tot dat moment ‘record-aantal’ van 575 doden viel – en het groeiende besef dat de vliegmachine en de lawaaierige vliegvelden het

milieu aantasten.

De afgelopen decennia, vanaf de tweede helft van de jaren zeventig tot heden, staat het vliegverkeer in het teken van sterke prijsreducties (tickets werden meer dan de helft goedkoper), waardoor vliegen eigenlijk iets heel gewoons geworden is, een *necessity of life*. Tegelijk betekende deze ontwikkeling – die werd gestimuleerd door de groei van het internet, de strategieën van prijsvechters als *EasyJet* en *ValueJet*, en de daling van ticketprijzen na de Golfoorlog (1990-1991) en de aanslagen van 9/11 – dat vliegmaatschappijen het steeds moeilijker krijgen om te overleven en vaak gedwongen zijn tot fusies. Voor de klant betekent dit goedkoop vliegen. Tegelijk houden de bezuinigingen, die vaak ten koste gaan van personeel en materieel, tegelijk een verhoogd risico in, zoals het televisieprogramma *Air Crash Investigation* op *National Geographic* regelmatig aantoonst.

Marc Dierikx heeft een uitstekend boek afgeleverd over de cultuurgeschiedenis van de luchtvaart. *Luchtspiegelingen* is ook nog eens geschreven vanuit een originele invalshoek, bevat mooie illustraties en is voorzien van een uitgebreide index. Een aanrader dus.

Enne Koops

Hugh Kennedy, *De grote Arabische veroveringen. Het ontstaan van het islamitische rijk, van Afghanistan tot Spanje (632-750)*, vertaald door Guus Houtzager (2008). Uitgever: Bulaaq, 489 pagina's, ISBN 978 90 5460 1616, € 34,50.

Hugh Kennedy, hoogleraar middeleeuwse Arabische geschiedenis aan de *School of Oriental and African Studies* in Londen, schrijft vrij toegankelijke werken voor een breed publiek. *De grote Arabische veroveringen. Het ontstaan van het islamitische rijk, van Afghanistan tot Spanje (632-750)*, een historisch overzicht van de vroege Arabische veroveringen en de verbreiding van de islam in de zevende en achtste eeuw, van Syrië en Palestina tot aan de slag bij Poitiers in 732, is hier een goed voorbeeld van. Tot nu toe is er nog maar weinig literatuur over deze vroege veroveringen verschenen, maar Kennedy weet in dit werk op boeiende wijze het verhaal te vertellen over het snelle tempo waarin de Arabische wereld zich wist uit te breiden. Binnen een eeuw waren het hele Midden-Oosten, noord Afrika en Spanje veroverd en een eeuw na de dood van Mohammed (632) werd Zuid-Frankrijk al onder de voet gelopen. Door het lezen van

dit werk maak je via de vroege Arabische bronnen kennis met veldslagen, verraad en de teloorgang van grote culturen en de opkomst van het islamitische rijk.

Het boek opent met de introductie van de nestoriaanse monnik Johannes bar Penkâyc. Deze monnik werkte rond het jaar 680 in een klooster in de bergen van het huidige Zuidoost-Turkije aan een beknopte wereldgeschiedenis. Hij vroeg

zich af 'hoe naakte mannen, die zonder harnas of schild te paard zaten, in staat waren geweest de Perzen te overwinnen, [...] en hun trots te breken?' Ook vroeg hij zich af hoe de Arabieren in staat waren geweest in zo een korte periode een dergelijk groot gebied te veroveren. De monnik schreef dit toe aan de wil van

God, maar Kennedy neemt geen genoegen met deze verklaring. De centrale vraag van het boek richt zich dan ook op een meer bevredigende verklaring. De omvang en het tempo van de veroveringen staan centraal en de auteur richt zich daarbij op drie thema's: het concrete verhaal van de islamitische veroveringen, de kolonisatie van de Arabieren na de veroveringen en de herinnering en de vorming van herinneringen.

Het vernieuwende van dit werk ligt in het gebruik van de primaire bronnen. Bij zijn afwijkende aanpak kiest hij bronnen uit en gebruikt deze (verhalen) op grond van wat ze ons willen vertellen. Hij stelt zichzelf daarbij de volgende vragen: hoe en wat dachten de Arabieren over hun eigen geschiedenis? Hoe zagen ze hun eigen rol als erfgenamen van de veroveraars? Hoe dachten ze dat ze zelf verschilden van andere volken?

Het boek beslaat de periode 632–750. Dit is een logische keuze: 632 is het overlijdensjaar van de profeet Mohammed en in 750 viel het Umayyadische kalifaat. Bovendien waren de grenzen in 750 vastgelegd en deze bleven in grote lijnen ongewijzigd tot de expansie naar Voor-Indië omstreeks het jaar 1000. De veroveringen worden per land op chronologische wijze in twaalf hoofdstukken verteld. In het eerste hoofdstuk, waarin het Arabisch schiereiland uitvoerig wordt besproken, wordt een sterke basis gelegd voor de rest van het boek. Naast het bespreken van het landschap komen de militaire en bestuurlijke ontwikkelingen ter sprake. Er wordt ook uitgebreid aandacht besteed aan de opkomst en de rol van de islam, de dood van Mohammed en de daaruit voortvloeiende opvolgingskwesties. Om instorting van het rijk te voorkomen werd gekozen voor een agressieve aanpak: het veroveren van de omliggende staten.

De uitgebreide manier waarop de opvolgingskwesties verteld worden, is mijns inziens te uitvoerig voor in dit overzichtswerk. Deze religieuze kwesties lagen ten grondslag aan de verzwakking van het rijk, maar in een dergelijk historisch werk had dit minder uitvoerig gemogen omdat hier de islamisering van de omliggende gebieden centraal staat in de periode daarna.

Vervolgens worden in zeven hoofdstukken Syrië en Palestina, Irak, Egypte, Iran, de Maghreb, Trans-oxanië en Samarkand besproken. Deze hoofdstukken kennen dezelfde opzet: ieder hoofdstuk begint met een korte geschiedenis van een gebied en haar bevolking voordat de islam er zijn intrede zou doen. Daarna volgt een reconstructie van de verovering. Elk hoofdstuk eindigt met een samenvatting en conclusie. De veroveringen en de overgave staan daarbij centraal. Als de belangrijke steden of gebieden eenmaal onder Arabische invloedssferen behoorden wordt er kort ingegaan op de Arabische invloeden op het veroverde gebied. Er had wel wat meer aandacht naar de directe gevolgen van de islamisering in de veroverde gebieden mogen uitgaan. De directe gevolgen van de veroveringen op de korte termijn komen in de conclusie wel heel kort ter sprake, maar wat de gevolgen op de langere termijn waren blijft onbesproken.

De volgende drie hoofdstukken kennen een andere opzet. In het

negende hoofdstuk wordt een vergelijking gemaakt tussen het uiterste oosten en westen. De verovering van Spanje, Portugal en Zuid-Frankrijk staan hier centraal en de nadruk ligt op de bewaking van de grenzen. Aan het eind van de zevende eeuw hadden de islamitische legers in het westen een zekere mate van controle over geheel Noord-Afrika verworven. In het oosten gold hetzelfde voor Khurasan en een groot deel van Transoxanië. De islamitische veroveraars moesten soms wel het gevoel hebben gehad dat ze niet te stuiten waren, maar bij de slag van Poitiers in 732 kwam hier een einde aan. Bijzonder is dat Kennedy een hoofdstuk inruimt om de stemmen van de onderworpenen te laten horen door middel van hun verslagen, zoals Griekse brieven en de preken van Sophronius, de patriarch van Jeruzalem. In het besluit geeft Kennedy een goede concluderende samenvatting. Hierin beweert hij dat na verloop van tijd de machtspolitiek en de onderlinge rivaliteit voor de Arabieren duidelijk belangrijker werden dan de heilige oorlog en de verbreiding van de islam. Kennedy heeft in dit boek veel aandacht uit laten gaan naar de vele misvattingen die over de vroege islamisering bestaan.

De vroege veroveraars handelden in naam van God en ze wilden iedereen de kans bieden zich te bekeren tot het juiste geloof. Opvallend is dat Kennedy zich tegen

de opvatting keert dat de islam met het zwaard verspreid werd. Het grote probleem waarmee de auteur in dit werk te kampen heeft is het probleem rondom het kleine aantal overgeleverde bronnen. De bronnen schieten in veel gevallen in grote mate tekort; er valt bijvoorbeeld weinig met zekerheid te zeggen over de precieze wijze van de gevechtshandelingen. Maar de enkele bronnen die wel overgeleverd zijn, zijn wél vernieuwend. De vaagheid rond de chronologie is voor de moderne historicus storend. Bovendien staan de enkele wel overgeleverde bronnen vol tegenstrijdigheden en zijn de Arabische bronnen veelal in verhaelvorm (heldendichten en andere vormen van poëtische veroveringsliteratuur) overgeleverd.

Toch is het een interessant werk en dat je met plezier van begin tot eind leest. De vele verwijzingen naar meer recente ontwikkelingen, zoals verwijzingen naar de sinds 1948 politiek zeer omstreden Golanhoogte, de obligaties die Saddam Hussein in 1986 uitgaf om de oorlog tegen Iran te kunnen financieren en de Tweede Golfoorlog van 2003, geven het verhaal een extra dimensie. Ondanks de beperkingen die de bronnen bieden, is het Kennedy gelukt een beter inzicht te krijgen in wat zich toen heeft afgespeeld en daarom is dit boek zeker een aanrader!

Suzan Beute

Cees Fasseur, *Juliana en Bernhard. Het verhaal van een huwelijk. De jaren 1936-1956* (Amsterdam: Balans, 2008) ISBN 978 905018 955 2 € 27,50.

Weinig historische studies hebben de afgelopen jaren zo veel aandacht in de pers gehad als Cees Fasseurs dubbelbiografie *Juliana en Bernhard. Het verhaal van een huwelijk. De jaren 1936-1956*. Dat is niet verbazingwekkend gezien het feit dat Fasseur als eerste en enige onderzoeker toegang kreeg tot de stukken over de Hofmansaffaire in het Koninklijke Huisarchief. Toch was er al veel bekend over de paleisaffaire. De journalist H. J. A. Hofland onthulde in zijn *Tegels lichten* (1972) hoe de Nederlandse pers zich gewillig aan de leiband liet houden. Daarmee gaf hij het startschot aan allerlei auteurs, van wie de publicaties over de Hofmansaffaire inmiddels een aanzienlijke stapel boeken beginnen te vormen. Recent schetste de Drees-biograaf Hans Daalder aan de hand van documenten uit Drees' archief de verhouding tussen de kabinetten-Drees en koningin Juliana. De Beel-biograaf Lambert Giebels trok vergaande staatsrechtelijke

conclusies in zijn portret van de Hofmansaffaire. Fasseurs biografie onderscheidt zich vooral door de toegang tot de persoonlijke levenssfeer die het Koninklijke Huisarchief hem bood.

Fasseur maakt aannemelijk dat er aanvankelijk genegenheid bestond tussen de beide echtelieden, al werd het huwelijk niet bedwelmend door romantiek. Tijdens de Tweede Wereldoorlog leefde het echtpaar meestentijds gescheiden: prinses Juliana met de kinderen in Canada, prins Bernhard in Londen. Juliana's verwachtingen ten aanzien van de echtelijke trouw van haar man liepen in de pas met de gedragingen die men kon verwachten van een alleenstaande, welgestelde man in Londen en het huwelijk bleef overeind. Dat veranderde in 1948, toen prinses Marijke werd geboren met een ernstige oogafwijking.

De reguliere geneeskunde bood weinig soelaas, zo bleek al snel, en dat bracht Bernhard tot zijn grootste vergissing: hij bracht Greet Hofmans naar het hof, een gebedsgenezers die het midden hield tussen een godsdienstwaaninnige en een charlatan. Koningin Juliana was diep onder de indruk; ze raakte bevriend met Hofmans en begon een

reeks van theosofisch-pacifistische conferenties. Bernhard had al gauw genoeg van Hofmans en toen Juliana haar niet weg wilde sturen begon hij Juliana te tergen. Ze raakte geïsoleerd: de drie oudste dochters stonden aan de kant van Bernhard en ze meende ten onrechte dat Bernhards moeder, prinses Armgard, daaraan bijdroeg. De frustraties van Juliana werden aangewakkerd door enkele onruststokers in haar kliek, zoals Van Heeckeren van Molecaten en Van Maasdijk. Juliana vroeg haar man zelfs het paleis te verlaten, wat hij weigerde - een echtscheiding was in de toenmalige maatschappelijke verhoudingen ontoelaatbaar.

Uiteindelijk forceerde Bernhard de oplossing voor de crisis, meent Fasseur, middels lekken aan de buitenlandse pers. Daarmee nam hij enorme en onverantwoorde risico's, maar de instelling van de Commissie van Drie onder leiding van oud-premier Beel bewijst wel dat zijn interventies effectief waren, aldus Fasseur. Het driemanschap deelde fikse schrobberingen uit aan de prins over zijn wangedrag in de huiselijke sfeer, zijn indiscrete vriendschappen en zijn lekken aan de pers. Ook moesten de goede verhoudingen in het koninklijke huwelijk worden hersteld. Wel was men gelijgezind wat betreft Bernhards belangrijkste wens: Hofmans moest weg van het hof. Fasseur verwijt Ju-

liana 'misplaatste loyaliteit' aan de odieuze hovelingen uit haar kliek. Ook voor hem spreekt het vanzelf dat Juliana Hofmans veel eerder van het hof had moeten sturen. Zonder Bernhard vrij te pleiten van schuld kiest Fasseur zijn kant in de crisis.

Naast de persoonlijke levenssfeer bevat Fasseurs boek nog drie noviteiten als gevolg van zijn toegang tot het Koninklijk Huisarchief. Ten eerste publiceert hij het rapport van de Commissie van Drie in een bijlage. Dat rapport blijkt nogal anticlimactisch; na het graafwerk van auteurs als Daalder en Giebels biedt het simpelweg weinig nieuws. Ten tweede belicht Fasseur de rol van oud-politiecommissaris Van't Sant als bemiddelaar, die tot nu toe onderbelicht is gebleven. Tenslotte geeft hij de werkelijke reden waarom Hofmans en de andere stokebranden aan het hof uiteindelijk van het toneel verdwenen: ze werden bedreigd door oud-verzetsstrijders.

Wat staatsrechtelijke vraagstukken aangaat, stijgt Fasseur niet boven de andere auteurs uit. Zonder een spoor van twijfel betreft Fasseur het royalistische standpunt. Het boek ontleent zijn motto aan oud-directeur van de Rijksvoorlichtingsdienst Gijs van der Wiel: *'It is a Royal Family, not a holy family.'* Inderdaad worden de koninklijke personages niet gespaard. Het probleem is echter dat Fasseur de

Hofmansaffaire in de eerste plaats als huwelijks crisis ziet; dat de monarchie kraakte in haar voegen komt veel pregnanter naar voren in het boek van Daalder. Daarmee ontwijkt Fasseur listig de vraag die Giebels opwerpt, namelijk of het niet tijd wordt voor een ceremonieel koningsschap. Geïnspireerd door Bagehot stelt Fasseur simpelweg dat geen gekozen staatshoofd op kan tegen het gezellige, vertederende beeld van een koninklijk gezin – en daar laat hij het bij.

Los daarvan moeten twee aspecten van Fasseurs boek nog worden belicht. In de nevelen van Soestdijk verdwijnt iets van de redenen waarom Juliana zo verbijsterend lang gehecht bleef aan Hofmans, een zaak waar een romancier eerder dan een biograaf mee uit de voeten zou kunnen. Werkelijk ergerniswekkend is daarnaast Fasseurs gebruik van grafologische analyses die indertijd van de hoofdrolspelers zijn gemaakt. Hier mag je verwachten

dat een biograaf, in plaats van een dode wetenschap van de vuilnisbelt te rapen, zijn eigen literaire ambacht aanwendt om personages tot leven te wekken.

Samuel Johnson meende dat biografieën aan onze kennis, de deugd en de waarheid moeten bijdragen. Uit ieder leven kunnen we lessen trekken die ons tot voordeel strekken. Wat dat betreft is Fasseurs stichtende boek absoluut geslaagd, al is dat vermoedelijk op een andere wijze dan de auteur zou hebben gewild. Juist de persoonlijke insteek van het boek toont hoezeer de last van de troon op de koninklijke familie kan drukken. De tragedie werpt de vraag op of we de monarch wel met de monarchie mogen opzadelen. Tegen wil en dank heeft Fasseur een overweging geleverd die zijn eigen zaak ondergraaft. Vol belangstelling wachten we een volgend deel van zijn biografie af.

Rieks Bruins Slot